

ВОРОНІНА Катерина Олександрівна, аспірантка кафедри кримінально-правової політики Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого, <https://orcid.org/0009-0002-5426-643X>

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ: ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ І НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Вороніна К. О. Суб'єктивна сторона злочину агресії: проблеми кваліфікації та стандарти доказування в міжнародному і національному праві.

У статті здійснено комплексний аналіз проблемних аспектів визначення та доказування суб'єктивної сторони (*mens rea*) злочину агресії в контексті як міжнародного, так і національного кримінального права. Автор проводить поглиблене дослідження інтелектуального і вольового елементів вини, звертаючи особливу увагу на специфічний «лідерський характер» цього злочину. Окремий розділ роботи присвячено ґрунтовному аналізу обставин, що виключають кримінальну відповідальність. Зокрема, критично оцінюються спроби обвинувачених посплатися на помилку щодо факту (ст. 32 Римського статуту МКС) та виправдати свої дії реалізацією права на самооборону (ст. 31 Римського статуту МКС). Дослідження переконливо доводить, що універсальний характер заборони агресії як імперативної норми загального міжнародного права (*jus cogens*) повністю нівелює правові маніпуляції та спроби ухилитися від відповідальності шляхом посилання на те, що держава-агресор не є членом Організації Об'єднаних Націй або не підписала певні міжнародні договори. У роботі розглядається проблематика застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у справах щодо вищого керівництва держав, де сторона обвинувачення часто змушена спиратися на непрямі докази та ланцюг логічних висновків. З огляду на високий рівень секретності, що супроводжує процес ухвалення рішень, обвинувачення зазвичай має спиратися на складну систему непрямих доказів і публічних заяв посадових осіб, а також вибудовувати складний ланцюг логічних умовиводів для встановлення злочинного умислу. На основі проведеного аналізу запропоновано чіткі критерії розмежування легітимних політичних рішень держави та діянь, що становлять міжнародні злочини. Висновки цього дослідження мають вагоме концептуальне значення для вдосконалення механізмів міжнародного кримінального правосуддя та діяльності спеціальних трибуналів.

Ключові слова: злочин агресії, суб'єктивна сторона, *mens rea*, помилка у факті, стандарт доказування.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Притягнення до відповідальності за акт агресії сьогодні є викликом для світової юриспруденції. Традиційна кримінально-правова доктрина вимагає беззаперечного підтвердження повної сукупності ознак складу злочину: об'єкта, суб'єкта, а також об'єктивної та суб'єктивної сторін. Попри те, що Римський статут забезпечує необхідний нормативний фундамент для правової оцінки таких діянь, саме підтвердження наявності ознак суб'єктивної сторони (*mens rea*) у практичній діяльності супроводжується найбільш суттєвими труднощами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення суб'єктивної сторони агресії досліджувалось багатьма іноземними науковцями, зокрема, Н. Веспордом, К. Крессом, С. Баррігою, праці яких є фундаментальними напрацюваннями, які виступають основою багатьох наукових досліджень. Наразі це питання набуло особливої актуальності й для вітчизняних науковців, серед яких М. Мазур, М. Хавронюк, О. Волощук та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні вольового та інтелектуального елементів вини особи, пошуку універсальних критеріїв встановлення суб'єктивної сторони злочину, а також у доведенні наявності умислу в межах кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження питань, пов'язаних з суб'єктивною стороною вчинення кримінального правопорушення у контексті притягнення до відповідальності за здійснення агресії, є надзвичайно важливим, оскільки деталізація її ознак зможе визначити критерії відмежування законних політичних рішень від протиправних діянь, які можуть бути кваліфіковані як міжнародний злочин.

Для формулювання ознак суб'єктивної сторони варто відштовхуватись від визначення об'єктивної сторони злочину/акту агресії. Так, в резолюції 3314 Генеральної Асамблеї ООН визначено, що агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН. Так, для кваліфікації діяння як агресії необхідно встановити юридичний зв'язок держави та її керівництва зі Статутом ООН. Однак міжнародне правосуддя виробило ширший підхід. У рішенні Міжнародного Суду від 27 червня 1986 року у справі щодо військових і напіввійськових дій у Нікарагуа та проти неї зроблено такий висновок: норми звичаєвого права щодо застосування сили та втручання існують незалежно від Статуту ООН і є обов'язковими для всіх держав. З цього випливає, що універсальний

характер заборони агресії як норми *jus cogens* нівелює можливість використання відсутності формального членства в ООН як обставини, що виключає винуватість.

Наразі одним з головних джерел, яке надає критерію визначення ознак суб'єктивної сторони, є ст. 30 РС МКС. У контексті суб'єктивної сторони злочину достатньо того, що особа, яка здійснює фактичний контроль за політичними чи військовими діями держави, усвідомлює фактичні обставини, що роблять застосування сили очевидним порушенням міжнародного правопорядку. Ця стаття виокремлює два елементи, які мають бути дотримані: 1) діяння вчинено умисно; 2) особа має намір спричинити відповідний наслідок або усвідомлює, що він настане за звичайного перебігу подій. РС МКС порівняно з українським законодавством передбачено більш вузькі критерії наявності в діях особи суб'єктивної сторони злочину.

Водночас національне законодавство України містить загальні положення щодо форм вини. Так, згідно з Розділом 5 КК України, особа може діяти з прямим чи непрямим умислом. Однак аналіз диспозиції ст. 437 КК України вказує на те, що злочин агресії може бути вчинено виключно прямим умислом. Особа повинна усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачати їх наслідки і бажати їх настання. Конструкція складу цього злочину унеможливило кваліфікацію діяння за наявності лише непрямого умислу або необережності, оскільки планування агресивної війни априорі є цілеспрямованим вольовим актом. При цьому в міжнародному праві існують додаткові положення щодо встановлення суб'єктивної сторони злочину, які виключають кримінальну відповідальність, не дивлячись на фактичне вчинення злочинного діяння.

Так, при доведенні наявності суб'єктивної сторони варто враховувати положення ст. 32 РС МКС, якою передбачено, що помилка у факті є обставиною, що виключає кримінальну відповідальність за умови відсутності ознак суб'єктивної сторони цього злочину. Таким чином, якщо суб'єкт не володів відповідною інформацією (хибні дані розвідки, неповні доповіді підлеглих), хоча фактично мав намір на вчинення діянь, які мають ознаки об'єктивної сторони агресії, то відповідно до положень РС МКС, він звільняється від кримінальної відповідальності. Таким чином РС МКС встановлює вищий поріг доказування вини, щоб уникнути засудження за помилки або ризиковані воєнні рішення, які не мали на меті свідомого нищення цивільних.

У цьому випадку помилка має бути щирою та виключати наявність злочинної недбалості, за якої особа свідомо ігнорувала об'єктивні дані. Крім того, варто відрізнити помилку у факті щодо злочину агресії та щодо

спорадичних військових злочинів. Можливість апелювати до помилки у факті суттєво різниться залежно від фази злочинної діяльності. Так, під час кваліфікації діянь, які становлять об'єктивну сторону агресії у формі розв'язання та ведення агресивної війни, лінія захисту в МКС може будуватися на аргументі «інформаційної дистанції». Захист може стверджувати, що вище керівництво перебувало далеко від безпосередніх місць вчинення злочину і отримувало неправдиві відомості від розвідки (наприклад, дезінформацію про нібито підготовку нападу з боку іншої держави). Проте керівництво зобов'язане забезпечити перевірку критично важливої інформації перед вчиненням будь-яких дій. В епоху цифрових технологій досить важко уявити, що політичний чи військовий лідер країни знаходиться в інформаційному вакуумі та користується лише тією інформацією, яку надають підлеглі. При цьому, якщо особу обвинувачують у плануванні та підготовці агресії, дотримання лінії захисту, що ґрунтується на фактичній помилці, є майже неможливим, оскільки такі дії априорі передбачають повне володіння політичною ситуацією в країні та світі. У такому випадку ставиться під сумнів суб'єктивність цієї особи, оскільки вона не здійснює ефективного контролю за політичними чи військовими діями держави, а кримінальну відповідальність мають нести інші особи.

Також у випадках, коли йдеться про кваліфікацію діянь, передбачених об'єктивною стороною злочину агресії, сторона захисту може посилатися на ст. 31 РС МКС, якою передбачено обставини, що виключають кримінальну відповідальність. Особливу увагу варто приділити ст. 31 (1) (c, d) РС МКС, відповідно до якої, якщо напад було здійснено з метою власного захисту чи захисту інших, то сторона обвинувачення має зібрати достатню кількість доказів того, що особа злочинця мала намір завдати більшої шкоди, ніж та, якої вони намагалися уникнути [6, с. 503]. У цих випадках критерій пропорційності буде відігравати ключову роль. Так, Ной Вейсборд у своїй роботі «Mens Rea of The Crime of Aggression» наводить як приклад втручання Ізраїлю на території Хас-Юніс поблизу Гази з метою звільнення одного заручника, Гілада Шаліта. Так, Армія оборони Ізраїлю провела операцію з пошуку Шаліта Г. з використанням непропорційних засобів на території Гази. У цьому випадку лінія захисту не могла б апелювати аргументом щодо захисту інших осіб. Виходячи із зазначеного, впливає, що на кваліфікацію здебільшого впливає наявність специфічної мети вчинення злочину з урахуванням принципу пропорційності. Під час кваліфікації відповідних діянь важливо уникнути суб'єктивізму. Тому, крім наявності специфічної мети, важливо враховувати наслідки відповідних діянь. Якщо діяння призводить до окупації територій, зміни політичного режиму в іншій країні або тотального нищення інфраструктури – це виходить за межі необхідності та має бути кваліфіковано як злочин агресії. У цьому випадку суб'єктивна сторона тут проявляється в тому, що лідер усвідомлено обирає засоби, які завідомо перевищують загрозу.

Незважаючи на те, що положення щодо порогів доказування вини однаково сформульовано як у РС МКС, так і в Кримінальному процесуальному кодексі України, практичне застосування та інтерпретація цього стандарту мають деякі відмінності, зумовлені специфікою правових систем. Так, у вітчизняному законодавстві відповідні положення можуть бути доповнені відповідно до рішень, винесених під час розгляду справ

в Європейському суді з прав людини. Водночас МКС має автономну систему оцінки доказів, яка закріплена в Правилах та процедурі доказування, які складено на основі офіційних протоколів Асамблеї держав-учасниць РС МКС на першій сесії в Нью-Йорку 3-10 вересня 2002 року (ICC-ASP/1/3 та Corr. 1) та не може змінюватися з огляду на інші судові рішення.

Отже, під час міжнародного кримінального процесу прокурор має довести вину особи у здійсненні акту агресії відповідно до стандарту доказування, передбаченого ст. 66 РС МКС: доведення вини має бути поза розумним сумнівом. Окремим викликом є те, що злочин агресії нерозривно пов'язаний з «актом агресії» самої держави. Так, прокурор має довести, що дії держави мають бути кваліфіковані як злочин агресії, а потім довести наявність ознак складу злочину (акту агресії) у діях конкретної особи з метою притягнення до кримінальної відповідальності державних лідерів.

Оскільки злочин агресії є «лідерським злочинном», сторона обвинувачення, крім іншого, має беззаперечно довести, що особа фактично здійснювала контроль та керувала політичними чи військовими діями держави. У випадках колективного або колегіального прийняття рішень від імені держави прокурор повинен довести індивідуальну роль обвинуваченого в цьому процесі, що є досить складним у сучасних реаліях, а також за умов відсутності фізичного доступу до відповідних документальних матеріалів країни-агресора. Через це стороні обвинувачення дуже часто доводиться спиратися на непрямі докази: публічні виступи, одиничні акти незаконного перетину кордону військовими тощо; за таких обставин вони мають складати єдину логічну послідовність вчинення агресії, інакше це не буде прийнято судом як доказ поза розумним сумнівом. Також варто враховувати ієрархічність посадових осіб під час прийняття колегіальних рішень, тобто «вагу» кожного голосу без урахування кінцевого рішення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, ознакою суб'єктивної сторони злочину агресії є не лише наявність прямого умислу на вчинення відповідного діяння, а й усвідомленням того, що такий напад за своїм масштабом і характером є протиправним за своєю суттю. Рішення Міжнародного Суду в справі «Нікарагуа проти США» підтверджують, що обов'язок утримуватися від агресії, є загальносвітовим і безумовним.

Крім того, можна зробити висновок, що ключову роль у відмежуванні акту агресії від легітимних оборонних дій відіграє аналіз специфічної мети та принципу пропорційності. Якщо шкода від застосування сили значно перевищує загрозу, яку намагалися уникнути, посилення на «захист інших» не може слугувати підставою для звільнення від відповідальності.

Однією з найбільших труднощів залишається доведення індивідуальної ролі лідера в умовах колегіального прийняття рішень. У подібних випадках стандарт доказування «поза розумним сумнівом» досягається через побудову логічного ланцюга непрямих доказів (публічні виступи, логістика військ), що в сукупності підтверджують контроль особи над актом агресії.

Чітке визначення ознак суб'єктивної сторони є необхідним, адже дозволяє відокремити політичну опозиційну діяльність або ризиковані військові помилки від свідомого нищення міжнародного правопорядку, забезпечуючи справедливості та невідворотності покарання винних осіб.

Література.

1. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Визначення агресії : Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 14.12.1974 р. № 3314 (XXIX). URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.

4. United Nations Charter (full text). 1945. URL: <https://www.un.org/fr/about-us/un-charter/full-text>.
5. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) : Judgment of 27 June 1986. *ICJ Reports*. 1986. P. 14. URL: <https://www.icj-cij.org/case/70>.
6. Memorandum for the Prosecution of the Crime of Aggression Committed Against Ukraine : Working Group on the Crime of Aggression. 2022. URL: <https://crimeofaggression.info/decisions-and-documents/memorandum-for-the-prosecution-of-the-crime-of-aggression-committed-against-ukraine/>.
7. Noah Weisbord, The Mens Rea of The Crime of Aggression, 12 Wash. U. Global Stud. L. Rev. 487 (2013), https://openscholarship.wustl.edu/law_globalstudies/vol12/iss3/10.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Rules of Procedure and Evidence. Published by the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.

References.

1. United Nations. (1998). *Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu* [Rome Statute of the International Criminal Court]: International document dated July 17, 1998. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Code of Ukraine]: Law of Ukraine dated April 5, 2001, No. 2341-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. United Nations General Assembly. (1974). *Vyznachennia ahresii* [Definition of Aggression]: Resolution No. 3314 (XXIX) dated December 14, 1974. Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.
4. United Nations. (1945). *United Nations Charter (full text)*. Available at: <https://www.un.org/fr/about-us/un-charter/full-text>.
5. International Court of Justice. (1986). Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America): Judgment of 27 June 1986. *ICJ Reports*, p. 14. Available at: <https://www.icj-cij.org/case/70>.
6. Working Group on the Crime of Aggression. (2022). *Memorandum for the Prosecution of the Crime of Aggression Committed Against Ukraine*. Available at: <https://crimeofaggression.info/decisions-and-documents/memorandum-for-the-prosecution-of-the-crime-of-aggression-committed-against-ukraine/>.
7. Weisbord, N. (2013). The Mens Rea of The Crime of Aggression. *Washington University Global Studies Law Review*, vol. 12, no. 3, pp. 487-510. Available at: https://openscholarship.wustl.edu/law_globalstudies/vol12/iss3/10.
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Code of Ukraine dated April 13, 2012, No. 4651-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. International Criminal Court. (n.d.). *Rules of Procedure and Evidence*. Available at: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RulesProcedureEvidenceEng.pdf>.

Abstract.

Voronina K. The Mens Rea of the Crime of Aggression: Issues of Legal Characterization and Standards of Proof in International and Domestic Law.

This article provides a comprehensive examination of the problematic aspects of defining and proving the subjective element (*mens rea*) of the crime of aggression in both international and national criminal law. The author conducts an in-depth analysis of the intellectual and volitional elements of guilt, placing particular emphasis on the crime's "leadership nature." A separate section of the study is devoted to a thorough analysis of circumstances that exclude criminal liability. It critically evaluates defendants' attempts to invoke a mistake of fact (Art. 32 of the Rome Statute of the ICC) and to justify their actions by invoking the right to self-defense (Art. 31 of the Rome Statute of the ICC). The study convincingly demonstrates that the universal nature of the prohibition on aggression as a peremptory norm of general international law (*jus cogens*) completely nullifies legal manipulations and attempts to evade responsibility by citing the aggressor state's lack of membership in the United Nations or its failure to sign certain treaties. The paper examines the complexity of the "beyond a reasonable doubt" standard of proof in cases involving the highest levels of state leadership, where the prosecution often relies on circumstantial evidence and a chain of logical inferences. Given the high level of secrecy surrounding the decision-making process, the prosecution typically relies on a complex system of circumstantial evidence and public statements by officials to construct a chain of logical inferences and establish criminal intent. Based on the analysis, clear criteria are proposed to distinguish legitimate political decisions of a state from acts constituting international crimes. The findings of this study are of significant importance for improving the mechanisms of international criminal justice and the work of special tribunals.

Keywords: crime of aggression, subjective side, Rome Statute, mens rea, mistake of fact, principle of proportionality, leadership crime, ICC, proof beyond reasonable doubt, international criminal law.

Стаття надійшла до редакції / Received 11.10.2025

Прийнята до друку / Accepted 18.10.2025

Бібліографічний опис статті:

Voronina K. О. Суб'єктивна сторона злочину агресії: проблеми кваліфікації та стандарти доказування в міжнародному і національному праві. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права*. 2025. № 6. С. 167-169.

Voronina K. *The Mens Rea of the Crime of Aggression: Issues of Legal Characterization and Standards of Proof in International and Domestic Law. Actual problems of innovative economy and law*. 2025. No. 6, pp. 167-169.

